

UOT 027.07

**AZƏRBAYCANDA ALİ MƏKTƏB KİTABXANALARI ŞƏBƏKƏSİNİN
TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNFORMASIYA RESURSLARININ İNKİŞAFI**

Rəşad Əhmədخان oğlu Qardaşov
Bakı Dövlət Universiteti

**Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri
kafedrasının dosent əvəzi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru**
qardashov@inboxmail.ru

Məqalədə Azərbaycanada ali məktəb sisteminin yaranması və bu şəbəkənin təşəkkülü prosesinə nəzər salınmışdır. Ali məktəb şəbəkəsinin təşəkkülü onun informasiya resurslarının inkişafı və infrastrukturunda elmi kitabxanaların əhəmiyyəti barədə məlumat verilmişdir. Kitabxananın informasiya təminatı, kadr potensialı və istifadəçi ilə kitabxana fondu arasındakı əlaqə tarixi mərhələlər üzrə şərh edilmişdir.

Açar sözlər: *ali məktəb kitabxanaları, informasiya resursları, kitabxana şəbəkəsi, kitabxana resursları.*

Key words: *university libraries, information resources, library network, library resources.*

Ключевые слова: *библиотеки вузов, информационные ресурсы, библиотечная сеть, библиотечные ресурсы.*

Bəşəriyyət özünün inkişafı prosesində daha mükəmməl informasiya tələbatlarının ödənilməsi üçün informasiyanın istehsalı, emalı, ötürülməsi və saxlanması mexanizm və texnologiyalarını yaratmış və indi də yaratmaqdadır ki, bu da informasiya resurslarının çoxluğunun formalaşmasını təmin edir. İnformasiya resurslarının tarixi inkişafını aşağıdakı mərhələlərə ayırmaq olar:

Birinci mərhələ informasiya kateqoriyalarında insanın rəngarəng təcrübəsini qiymətləndirməyə və onun nəsil-dən-nəslə ötürülməsinə imkan verən nitqin yaranması və insanlar arasında nitq və siqnal səviyyəsində informasiya mübadiləsinin inkişafı ilə əlaqədardır. Şifahi informasiya nitqin inkişafına təkan verdi, bu da informasiya texnologiyaları mexanizmini işə salmağa imkan yaratdı.

İnformasiya resurslarının inkişafının **ikinci mərhələsi** insanlar arasında ünsiyyətin və biliklər mübadiləsinin daha yüksək səviyyəyə – sənəd dövryyəsinə keçdiyi zamana, yazının meydana gəlməsi dövrünə (təxminən b.e.ə. IV minilliyin sonu - III minilliyin əvvəlləri Misirdə və Mesopotamiyada)

aidir. Bu zaman fəzada və zamanda yeri dəyişdirilə bilən primitiv (papiros, palçıq və s.) daşıyıcılarda olmaqla vahid nüsxələrdə informasiyanın saxlanma texnologiyası, cari və tarixi xarakterli informasiyaya daxil olma (kiçik və məhdud) imkanları yarandı. O zamanlar ayrı-ayrı insanların və cəmiyyətin həyatının vəziyyətini və davranışını əks etdirən ilk informasiya-sənəd anbarları meydana gəldi.

Üçüncü mərhələ çapın meydana gəlməsi (Çində XI əsrin ortalarında, Avropada XV əsrin ortalarında, Rusiyada XVI əsrin ortalarında) ilə xarakterizə olunur. Bu ixtira sənədləri kitab və ya qəzet şəklində nüsxələndirməyə, fəzada yaymağa və eləcə də kitabxanalar, arxiv və anbarlar formalaşdırmağa imkan verdi, bir yerə cəmlənmiş mənbələrin toplanması ümumi və sahə professional təhsil sisteminin və bu biliklərin bütün dünyaya yayılmasının əsasını qoydu. Bu qayda ilə formalaşan informasiya resursları insanın informasiya tələbatları səviyyəsinə yaxınlaşmaqla öz növbəsində mütənasib olaraq artmağa başladı.

Informasiya resurslarının inkişafının **dördüncü mərhələsi** elektrik siqnallar və elektrik dalğalar texnikasında kəşflər və tətbiqlər dövrünə (XIX əsrə) aiddir. Teleqrafın, telefonun, radionun və televizorun yaranması bütün dünya üzrə əməli informasiya mübadiləsini təmin etməyə imkan verdi. Bu mərhələdə yaranmış informasiya resurslarının həcmnin artımı xüsusilə intensiv (eksponensial) xarakter aldı. Məsələn, biliyin ümumi cəmi əvvəlcə çox az templərlə dəyişirdi, 1900-cü illərdən başlayaraq hər 50 ildə iki dəfə artdı, 1950-ci ilə hər 10 ilə iki dəfə, 1970-ci ilə artıq hər 5 ildə iki dəfə və nəhayət, 1990-cı ildən hər il dəyişməyə başladı. Bu da elmi-tədqiqat, təcrübi-konstruktor işlərinin nəticələrinin şərh olunduğu sənədlərin, dissertasiyaların, məruzələrin və s. və insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələri üzrə dövrü nəşrlərin daima sayının sürətli artımından, müxtəlif növlü (meteoroloji, üeofizik, tibbi, iqtisadi və s.) irəli gəldi.

Əgər XX əsrin əvvəllərində bütün dünyada təqribən 10 min adda bütün biliklər sahəsi üzrə jurnal var idisə, hazırda hər il 60 dildə 100 min jurnala yaxın, 5 milyondan çox elmi məqalə kitab, broşür, 250 mindən çox dissertasiya və hesabatlar nəşr edilir. Nəhəng sayda sənədlər (elmi-tədqiqat işləri haqqında hesabatlar, layihə və istehsal dokumentasiyası və s.) çap edilməmiş qalır, onların sayı nəşr olunmuşların sayından 3-5 dəfə yüksəkdir. Buna görə də informasiyanın siqnal səviyyədə qəbulu-ötürülməsi texnologiyaları sürətlə inkişaf etdi, onun saxlanması isə köhnə qaydada – sənədlərin emalı və saxlanmasının ənənəvi səviyyəsində qaldı. Bu da bəşəriyyəti bir tərəfdən, informasiyanın kəskin artımı və bunun da hesabına fəal formalaşan sivilizasiyalı iqtisadi və ictimai struktur və informasiyanın əməli alınma vasitələrinin sayı ilə, digər tərəfdən, sənədlərin (daha çox kağız) məhdud arxivləşdirmə və saxlanma imkanları ilə xarakterizə olunan böhran vəziyyətinə gətirib çıxardı. Bu səbəbdən müxtəlif informasiya çoxluqları içərisində zəruri informasiyanın axtarışı problemi və eyni zamanda informasiya fəaliyyətinin

müasir avtomatlaşdırma vasitələrinin təşkili və emalı zərurəti meydana çıxdı. İnformasiyanın bu cür axınında istiqamətlənmək çox çətin idi.

Əvvəllər hazırlanmış analoqun axtarışı deyil, daha çox yeni məhsulun yaradılması sərfəli idi. Məsələn, XX əsrin 80-ci illərinin ortalarından ABŞ-nin kitabxanalarında zəruri sənədlərin axtarışı üçün ildə təqribən 300 milyon dollar sərf olunurdu, kağız istehsalı artımının templəri üç dəfə ABŞ ÜDM-nin artım templərini aşmışdı. Bu cür vəziyyət informasiya texnologiyaları bazasında elm və texnikanın çoxşübhəli inkişafına səbəb oldu. Bunun da nəticəsində tranzistorun (1947) və mikroprosessorun (1971) ixtirası fərdi kompüterlərin və verilənlərin ötürülməsi üçün kompüter şəbəkələrinin yaranmasını şərtləndirdi.

İnformasiya resurslarının inkişafının **beşinci mərhələsi** – müasir informasiya cəmiyyətinə inqilabi keçidin aşağıdakı xarakter xüsusiyyətləri ilə fərqlənən informasiya texnologiyalarının yeni dövrü başladı:

informasiyanın mexaniki və elektrik emal vasitələrinin elektron vasitələrlə əvəz olunması;

enerji sərfiyyatının kəskin ixtisarına gətirən maşın və dəzgahların, qurğuların və onların bütün qovşaqlarının miniatürləşdirilməsi;

hesablama qurğularının enerjiden asılı elementlərinin təşkili;

proqramla idarə olunan qurğu və prosessorların işlənməsi.

Müasir hesablama və rabitə vasitələrinin inkişafı, kompüter şəbəkələrinin, xüsusilə Internetin yaranması elm və təhsil sferasının, elektron vasitələrin kütləvi informasiya vasitələrinə təsir sferasının genişlənməsinə, beləliklə də, İnformasiya resurslarının yenidən generasiya olunan həcmə kəskin artımına gətirib çıxardı.

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində bu artım əvvəlki dövrlərlə müqayisədə sıçrayışlı xarakter aldı. Bunu "informasiya inqilabı" və ya "informasiya partlayışı" adlandırdılar. Bununla da insanın informasiyanı anlama və emal etmə üzrə imkanları ilə bir tərəfdən onun üzərinə gələn güclü informasiya axını, digər tərəfdən, İnformasiya resurslarında saxlanan nəhəng informasiya massivləri arasında bəzi ziddiyyətlər baş verdi. Buradan da informasiya "maneəsi" baş verir, yəni informasiya resurslarının istifadəçisi üçün mühüm və faydalı olanın anlaşılmasını çətinləşdirən böyük həcmdə izafi informasiya mövcuddur, onların dünya informasiya fəzasında paylanmış həcmi isə istifadəçiyə axtardığı informasiyanı tez və səmərəli tapmağa imkan vermir. Müasir dövrdə bəşəriyyət tarixində ilk dəfə informasiya resurslarının artım templəri insanın informasiya tələbatlarının artım templərini üstələyir. İnformasiya resurslarının həcmi dünyada intensiv artmaqdadır, informasiya tələbatları isə insanın məhdud imkanlarına görə öz qüvvəsini toplamaq və bu resursları mənimsəmək bacarığının qarşısını alır.

Beləliklə, informasiya doymululuğu dövrü və ya informasiya böhranı yetişmişdir ki, yalnız informasiya texnologiyaları hesabına bu vəziyyətdən çıxış yolu ola bilər. Son illər kompüter və mikroprosessorlardan, verilənlərin

ötürülməsi şəbəkələrindən, sputnik və yerüstü rabitə kanallarından geniş istifadə, dünyanı praktik olaraq sərhədləri olmayan və həcminə görə müxtəlif informasiya resurslarının saxlanması, tamamlanmasını və onların mənimsənilməsi imkanlarını təmin edən vahid nəhəng sistemdə birləşdirməyə imkan verdi.

İnformasiyanın emalı, saxlanması və genişlənməsi proseslərini optimallaşdıran yeni metodlar işlənir. Informasiya resurslarının əsasən rəqəmsal və ya elektron şəkildə təqdim olunduğu və insanlar arasındakı informasiya mübadiləsinin elektron vasitələrin köməyi ilə həyata keçirildiyi "kağızsız" texnologiya və "kağızsız" cəmiyyətə keçid baş verir. İstənilən informasiyanın saxlanması və emalı bu halda rəqəmsal formada fərdi kompüterlərdə keçirilir, mahiyyətə bu da İnformasiya resurslarının **altıncı** inkişaf və istifadə mərhələsi ilə xarakterizə olunur. Informasiya resurslarının formalaşması və istifadəsi üzrə müasir informasiya texnologiyaları informasiya sənayesinin yaranmasına gətirib çıxardı ki, bu da öz növbəsində öz miqyasına, iqtisadi göstəricilərinə görə enerji istehsal edən, sənaye və kənd təsərrüfatı sənayesini qabaqladı. O, bilavasitə informasiyanın axtarışı və təqdimi ilə, eyni zamanda proqram və texniki təminat və onun çoxsaylı istifadəçilərə satışı ilə əlaqədardır. Buna görə də həm informasiya resurslarının, həm də onların saxlanma və ötürülmə proseslərinin iqtisadi qiymətləndirmə problemi yarandı. İnformasiya resurslarının idarə olunması, eləcə də onların saxlanması, yenidən emalı və çatdırılması üçün proqram və texniki vasitələrin genişlənməsinin təşkili və çoxsaylı xidmətlər meydana gəldi. Kitabxana-informasiya resurslarının təhsilin və elmi tədqiqatların informasiya təminatında yeri və rolu da danılmazdır.

Məlumdur ki, təhsil cəmiyyətin bütün üzvlərini əhatə edən, onları daim düşündürən, dövlətin, dövlətçiliyin təməlinə duran ümummilli məsələdir. Bu gün Azərbaycan əhalisinin 2 milyon nəfərdən çoxunu təhsil prosesinin birbaşa iştirakçısı olan təhsil alanlar və təhsil verənlər təşkil edir. Belə bir şəraitdə təhsilin bugünkü vəziyyəti, sabahkı taleyi hər bir vətəndaşı, bütövlükdə Azərbaycan dövlətini hər an maraqlandıran prioritet sahədir. Çünki artıq hamıya məlumdur ki, XXI əsrdə müasir dünya intellektin gücü ilə idarə ediləcək, hər bir dövlətin qüdrəti təhsilin səviyyəsi ilə ölçüləcəkdir. Başqa sözlə, dünya birliyi yeni əsri sözün geniş mənasında "Təhsil əsri"nə, "İntellekt əsri"nə çevirməyi strateji xətt kimi qəbul etmişdir. Bu mənada Azərbaycan təhsilinin inkişafını qabaqcıl ölkələrin təhsil sistemlərinə inteqrasiyasız, onlardan təcrid edilmiş şəkildə təsəvvür etmək mümkün deyildir. Buna görə də respublikamızda həyata keçirilməyə başlayan Bolonya prosesinin əsas mahiyyəti Avropa universitetlərinin inteqrasiyası deməkdir. Bu prosesin əsas tələbi istər müəllim, istərsə də tələbə heyəti arasındakı fəallığa müəyyən dərəcədə müstəqilliyin verilməsidir. Bu prosesin Azərbaycan üçün vacibliyi ölkədə inkişaf edən bazar iqtisadiyyatı şəraitində gənclərin qarşısında aktual

məsələlər qoymaqla təhsil islahatlarının uğurla həyata keçirilməsindədir. Bu, ilk növbədə, ölkə üçün vacib olan istiqamətləri və ixtisasları, ixtisaslaşmanı müəyyən etməklə alınmış biliklərin tətbiqi sahələrini müəyyənləşdirir, gənclərin dünyada baş verən proseslərə yaradıcı, analitik və tənqidi tərəkkürlə yanaşmasını təmin edir.

Təhsilin inkişaf yollarının təhlili göstərir ki, müstəqil Azərbaycanın milli təhsil sisteminin əsaslarının yaradılması sahəsində dövlət əhəmiyyətli böyük işlər görülmüş və bu işlər hazırda uğurla davam etdirilməkdədir. Belə ki, çağdaş Azərbaycan təhsili həm məzmun, həm də struktur baxımından yeniləşməyə başlamış, onun beynəlxalq əlaqələri genişlənməmiş, dünya təhsil sistemində inteqrasiyası intensivləşmiş, aparılan islahatlara dövlət təminatı artıq reallığa çevrilmişdir. Müstəqillik illərində Azərbaycan təhsilinin bütün pillələrində təhsilə yeni münasibət formalaşmağa başlamış, insan amili, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı ön plana çəkilmiş, təhsilin məzmununun müəyyənləşməsində həmin faktor ciddi şəkildə nəzərə alınmışdır.

Azərbaycanda kitabxanaşünaslıq elminin banisi, professor A.Xələfov yazır: "Təhsil sistemində ardıcıl olaraq iştirak edən, onun təşkilinə kömək edən, sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdislərin yaş xüsusiyyətlərindən asılı olaraq təhsil prosesinin bütün iştirakçılara, şagirdlərdən başlamış ali məktəb tələbələrinə, gənclərdən başlamış fasiləsiz təhsillə məşğul olan yaşlı nəsle aşılaman müəssisələrindən biri də kitabxanalardır. Kitabxanalar yarandığı ilk gündən, qədim dövrdən başlayaraq zəmanəmizə qədər həmişə təhsillə bağlı olmuş, təhsil prosesinə xidmət etmiş, onun köməkçilərindən birinə çevrilmişdir. Buna görə kitabxanalar bütün təhsil müəssisələrinin bir sayılı laboratoriyası hesab edilir. Xalqımızın məktəb tarixindən aydın olur ki, bütün məktəblərin yanında bir qayda olaraq təhsil prosesinin təşkilini təmin etmək, məktəbdə verilən bilikləri daha da dərinləşdirmək, onu möhkəmləndirmək, təhsil sistemi işçilərini elmi informasiya ilə təmin etmək məqsədilə kitabxanalar yaradılmışdır. Belə kitabxanalara həmişə təcrübəli pedaqoqlar rəhbərlik etmişlər. Beləliklə də dərslərin mənimsənilməsində mühüm rol oynayan sinifdən kənar mütaliənin təşkilinə kömək etmişlər. Bu baxımdan kitabxanaların təhsil funksiyası mühüm elmi pedaqoji əhəmiyyət kəsb etməklə təhsil sisteminin ən mühüm komponentlərindən birinə çevrilir. Təhsil prosesində kitabxanaçının fəaliyyəti heç də müəllimin fəaliyyətindən az əhəmiyyətli deyildir" [2].

XX əsrin əvvəllərində Rusiyada formalaşmış ictimai-siyasi şərait Azərbaycana da güclü təsir göstərirdi. Rus imperiyasının istilacı siyasətini həyata keçirən bütün idarə və müəssisələrdə olduğu kimi təhsil müəssisələrində də milli məfkurəyə zidd addımlar atılırdı. Ümumiyyətlə, çar Rusiyası Azərbaycanda təhsilin inkişafına qısqançlıqla yanaşırdı. Təsədüfi deyil ki, açılan məktəblər möhkəmlənmədən özünü sübut etmədən bağlanırdı. Bu dövrdə Azərbaycan ziyalıları da xalqın maariflənməsini müxtəlif istiqamətlərdə görürdülər. M.F.Axundzadənin davamçıları xalqın maariflənməsini teatr

vasitəsilə həyata keçirməyə çalışırdılar. Əli bəy Hüseynzadənin tərəfdaşları (füyuzatçılar) millətin tarixi yaddaşını düşünür və bu yolda fəaliyyət göstərirdilər. Həsən bəy Zərdabi və onun məsləkdaşları isə millətin tərəqqisini və inkişafını məktəbdə, təhsildə və mətbuatda görürdülər [8, s. 211].

1905-1907-ci illərdə təşkil olunmuş xeyriyyə cəmiyyətlərinin təsiri altında Azərbaycan milli mədəniyyətinin inkişafı naminə çalışan ziyalılar nəşriyyatı genişləndirməyə, kitabxanalar və qiraətxanalar açmağa cəhd göstərirdilər.

Bu dövrü xarakterizə edərkən böyük messenat Hacı Zeynalabdin Tağıyevin də maarif sahəsindəki geniş coğrafiyanı əhatə edən işlərini qeyd etmək lazımdır. Bakıda dünyəvi elmləri öyrədən ilk Azərbaycan qız mətəbinin yaradıcısı olan H.Z.Tağıyevin bu sahəyə verdiyi töhfəni kəmiyyət və keyfiyyət etibarilə izah etmək çox çətindir. H.Z.Tağıyev kimi maarifpərvərlər Azərbaycanda yeni məktəblərin açılmasına nail oldular. Təhsilə diqqət artırıldı, bir çox şəxslər xarici ölkələrə təhsil almaya göndərildi. Amma ümumilikdə təhsil sisteminin tam və dayanıqlı olması üçün peşəkar kadrların yeni təhsil işçilərinin yetişdirilməsi günün vacib tələbi kimi ortaya qoyulmuşdu.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda kitabxanaçılıq təhsili XX əsrin 20-ci illərindən ilk kitabxanaçılıq kursları şəklində başlayaraq ali kitabxanaçılıq pilləsinə kimi geniş inkişaf yolu keçmişdir. Ayrı-ayrı dövrlərdə həmin sahədə ciddi islahatlar aparılmış, kitabxanaçılıq təhsilinin məzmunu, ona verilən tələblər xeyli dəyişdirilmiş və dövlət səviyyəsində bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. İndiyə qədər Azərbaycanda kitabxanaçılıq təhsilinin inkişafının ayrı-ayrı mərhələlərinə bir sıra əsərlər həsr olunsa da, bu sahənin təhsil sisteminin və mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi təkmilləşdirilməsi zərurəti onun daha ətraflı və dərinlən işlənməsi problemini meydana çıxarmışdır. Bu sahədə əldə olunan nailiyyətlərin global düşüncə ilə, yeni paradigma və reallıqlar səviyyəsində köklü şəkildə tədqiq edilməsinə ciddi ehtiyac hiss olunmaqdadır. Belə ki, müvafiq sahəyə daxil olan infrastrukturların kitabxanaçılıq-informasiya təhsilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyətlərinə dair sənədlər, məlumatlar, faktlar dərinlən təhlil olunmamış, elmi dövriyyəyə daxil edilməmişdir. Bu zəngin sənəd kütləsinin üzə çıxarılıb təhlil edilməsi, onların müasir dövrün tələbləri baxımından təkmilləşdirilməsinin nəzəri-konseptual bazasının yaradılması öz həllini gözləyən vəzifələrdəndir. Bütün bu məsələlərin araşdırılması bu sahənin aktuallığını şərtləndirən amillər sistemi kimi olduqca əhəmiyyətlidir [1].

28 may 1918-ci ildə yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qəbul etdiyi və təməlini qoyduğu qanunlar və icraatlar bütün sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsində də irəliləyişə səbəb oldu. Cümhuriyyət hökuməti Bakı Dövlət Universiteti, Kənd Təssərrüfatı İnstitutu, Pedaqoji İnstitut və Dövlət Konservatoriyasının açılması üçün təşkilati işlər aparsa da, şərait yalnız Bakı Dövlət Universitetinin yaradılmasına imkan verdi. Cümhuriyyət parlamentinin

Bakı Dövlət Universitetinin açılması haqqında 1 sentyabr 1919-cu il tarixli qanun ilə ölkəmizdə ilk klassik ali məktəbin əsası qoyuldu.

Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında qərarın qəbulu zamanı parlamentdə çıxış edən Vasili Razumovski deyirdi: "Bu universitet təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün islam dünyası üçün böyük tarixi hadisədir. Azərbaycan öz ali təhsil ocağını yaratdı. Türk (Azərbaycan) xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Avropa və Asiyanın qovşağında yeni elm çirağı yandı" [2, s. 235]

1920-ci il aprelin 28-dən sonra – Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərində kitabxanaçı kadrların hazırlanması işinə xüsusi diqqət yetirildi. Dövlətin həyata keçirdiyi məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində kitabxanalar milliləşdirildi. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində qısa müddət ərzində Azərbaycanda 45 kitabxana təşkil edilmiş, onların ümumi kitab fondu 234 min nüsxədən çox olmuşdur [8, 6].

1920-ci ilin yayında Bakı Dövlət Universitetinin kitabxana fondu çox cüzi ədəbiyyatla təmin olunmuşdu. Xalq Komissarları Sovetinin göstərişi ilə ayrı-ayrı idarə və müəsisələrdən kitabxanaya çoxlu sayda ədəbiyyat verildi. 1924-cü ildə kitabxananın fondu 24713 nüsxə təşkil edirdi. 1928-1929-cu illərdə Bakı Fransa Cəmiyyətinin 1000 nüsxəyə yaxın kitab fondu universitet kitabxanasına daxil oldu. Maarif işçiləri evi kitabxanaya 2000 nüsxə ədəbiyyat bağışladı.

1920-ci illərin axırlarında Azərbaycanda 39, 1930-cu illərin ortalarında isə 89 orta ixtisas məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Bu dövrdə savadsızlığın ləğv edilməsində təhsil müəsisələri ilə yanaşı, kitabxanalar da mühüm işlər görürdülər [3, s. 45].

1920-ci ildə Azərbaycanda 965 məktəb kitabxanası, Bakı və onun rayonlarında təqribən 50, rayon və kəndlərdə isə 100-ə qədər kütləvi kitabxana vardı. Yeni açılan kitabxanalarda işləmək üçün daha hazırlıqlı, yüksək mədəni səviyyəli kadrlar tələb olunurdu [4, 7].

1923-cü ildə Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının, 1925-ci ildə Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının açılması Azərbaycanın mədəni həyatında mühüm hadisə oldu. Mədəni quruculuq işində mədəni-maarif müəsisələrinin təşkil edilməsi dövrün vacib və təxirəsalınmaz vəzifələrindən idi. Kütləvi savadsızlığın ləğvi, əhali arasında siyasi-maarif işinin gücləndirilməsi üçün mədəni-maarif müəsisələri mühüm əhəmiyyətə malik idi. Bunun üçün yerlərdə kitabxanalar, klublar, qırmızı çadırlar, qiraət komaları təşkil edilir, mədəni-maarif müəsisələrinin geniş şəbəkəsi yaradılırdı. Bütün bunlar isə bir tərəfdən sovet hökumətinin əhaliyə göstərdiyi qayğının təbliği idisə, digər tərəfdən sovet quruluşunun prinsiplərini müdafiə edən ideologiya bazarlarının yaradılması idi. Təkcə, 1921-ci ildə Bakıda və onun ətrafında 40 klub açılmışdı. 1922-ci ilin sonuna yaxın isə onların sayı artıq 90 idi. Azərbaycanın ərazisində olan bütün kitabxanalar Respublika Xalq Maarif Komissarlığının tabeliyinə keçirilir, mövcud kitabxanaların fondları əsasında ictimai kitabxanalar yaradılır. Yeni-yeni kitabxanalar açılır. 1921-ci ildə respublikada ümumi kitab fondu 390 min nüsxəni

təşkil edən 69 kütləvi kitabxana fəaliyyət göstərdiyi halda, 1940-cı ildə artıq 2 milyon 62 min nüsxə kitabı olan 1383 kütləvi kitabxana oxuculara xidmət edirdi [3, s.17].

İlk dövlət dekretləri ilə bütün kitabxanalar milliləşdirilmiş və yeni kitabxanaların təşkili üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirilməyə başlanmışdı. Cəmi bir neçə ay müddətində Azərbaycanda 234 min 210 nüsxə kitab fonduna malik olan 45 kitabxana təşkil edilmişdi. 1925-ci ildə isə respublikamızda 584 min 177 nüsxə kitab fonduna malik olan 91 kitabxana fəaliyyət göstərirdi. 1921-1925-ci illərdə kitabların sayı əvvəlki dövrlə müqayisədə 6 dəfə, kitabxanaların miqdarı isə 10 dəfə artmışdı. Sonrakı illərdə şəhər, qəza və rayon mərkəzləri ilə yanaşı olaraq, kiçik yaşayış məntəqələrində və kənd yerlərində də kitabxanalar təşkil edilməyə başlamışdı. Təşkil edilən kitabxanaların içərisində ali məktəb kitabxanalarının əhəmiyyəti xüsusilə diqqətəlayiqdir. Ali məktəblərin tələbə-müəllim kontingentinin elmi potensialının və sorğularının ödənilməsində bu kitabxanaların əvəzedilməz rolu vardır. 1920-ci illərdə ali məktəblərdə elmi-tədqiqat işinin inkişafı tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətləndirilmişdi. Bu baxımdan adları çəkilən ali məktəblərin elmi kitabxanalarının formalaşması da mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Mədəni quruculuq illərində Azərbaycanda klub və kitabxanaların sayı sürətlə artır, şəhər, rayon və kəndlərdə onların geniş şəbəkəsi yaradılırdı. Təbiidir ki, iş tək cəmədəni-maarif müəssisələrinin sayını artırmaqla bitmirdi. Ən vacibi bu müəssisələri səriştəli işçilərlə, ixtisaslı kadrlarla təmin etmək idi. Lazımi kadrlar hazırlamaq üçün Bakıda, digər iri şəhərlərdə qısamüddətli seminarlar, kurslar təşkil edilirdi. Lakin bunlar gündən-günə artan, getdikcə daha vacib və məsul vəzifələri yerinə yetirməli olan klub və kitabxanaçı kadrlarına olan ehtiyacı ödəyə bilməzdi. 1930-cu illərin axırlarına yaxın Azərbaycanda klub işçisi və kitabxanaçı hazırlayan tədris müəssisəsi yox idi. Azərbaycan hökuməti 1934-cü ildən başlayaraq Moskva Kitabxanaçılıq İnstitutuna, Leningrad Siyasi-Maarif İnstitutuna, habelə şəhərlərin siyasi-maarif məktəblərinə tələbələr göndərməyə başlamışdı. Sonralar həmin tədris müəssisələrini bitirib Azərbaycana qayıdan məzunlar demək olar ki, ilk milli kadrlar kimi mədəni-maarif işinin təşkilatçıları və qurucularından oldular. Lakin onlar ümumən respublikada aparılan geniş mədəni-quruculuq işlərinin tələbatını yerinə yetirə bilmirdilər [4, s.145].

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulanda yeganə ali təhsil ocağı olan Bakı Dövlət Universiteti yeni hökumətin siyasi ideologiyasına cavab vermirdi və ona görə yenidən təşkil edildi. Təbii ki, burada ideoloji məsələlər ön planda gəlirdi. Bu dövrdə respublikada digər ali təhsil müəssisələrinin yaradılması üzrə təkliflər hazırlandı.

1920-ci il noyabrın 13-də Azərbaycan İnqilab Komitəsinin sədri Nəriman Nərimanov Bakı Politexnik İnstitutunun təsis edilməsi barədə dekret imzaladı. Bu ali təhsil ocağı Zaqafqaziyada ilk ali texniki məktəb idi. 1921-ci ilin may

ayında isə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası təsis edildi. 1921-ci il avqustun 26-da ilk pedaqoji ali məktəb yarandı.

Bir məsələni xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, ali təhsilin təşkil edilməsində bir çox problemlər var idi. Bu problemin texniki və inzibati tərəfləri qısa müddətdə öz həllini tapsa da ən böyük problemlərdən biri Azərbaycan dilində dərslik və dərs vəsaitlərinin demək olar ki, olmaması idi. Buna görə də təsis edilən ali məktəblərdə tədris rus dilində aparılırdı. Bütün bunlara baxmayaraq tədrisin Azərbaycan dilində aparılması üçün müəyyən tədbirlər görüldü.

1921-ci il may ayında keçirilən I Ümumazərbaycan sovetlər qurultayında qərar qəbul edildi ki, Bakı Dövlət Universitetində və Politexnik İnstitutunda Azərbaycan dilinin tədrisi məcburi hesab edilsin. 1922-1923-cü tədris ilində Azərbaycan Məktəbəqədər İnstitutu Ali Pedaqoji Qadın İnstitutuna çevrildi. 1924-cü ildə vahid Ali Pedaqoji İnstitutuna birləşdirildi. 1929-cu ildə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutu yaradıldı. Beləliklə, 1920-ci illərin sonunda Azərbaycanda 5 ali təhsil məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən mədəni quruculuğun mühüm sahəsi olan kitabxana işinin inkişafına, yeni kitabxanalar yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

1930-cu illərdən başlayaraq Azərbaycanda kitabxanaların ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsi kimi vacib məsələ daha kəskin şəkildə meydana çıxmağa başladı. Kitabxanaları mütəxəssis və ixtisaslı kadrlarla təmin etmək üçün dövlət məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirirdi. Bu tədbirlər planının həyata keçirilməsinə ölkənin tanınmış ziyalı və alimləri cəlb edildi. İlk zamanlar maddi-texniki bazanın çox zəif olması bu işin layiqincə həyata keçirilməsinə mane olurdu. Ona görə də kitabxanaçı kadrların olmamasını nəzərə alan mədəniyyət komissarlığı bu sahə üzrə çalışan işçilər üçün 1920-ci ildən ixtisasartırma kursları təşkil etməyə başladı. Təşkil olunmuş ilk ixtisasartırma kursunda (1920-ci il avqust-sentyabr) 90 nəfər iştirak etmişdir [4].

Bu dövrdə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının Məkdəbdənkənar İşlər şöbəsinin kollegiyası yeni kitabxanaçı kadrların hazırlanmasını məsləhət bilmişdi. Bütün bunları nəzərə alan Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı ixtisasartırma kurslarını daha da genişləndirdi və bu kurslar təkcə mərkəzi sahələri deyil, digər qəza və əyalətləri də əhatə etməyə başladı. 1920-1925-ci illərdə Azərbaycanda zəhmətkeşlərə ən başlıca kitabxana xidməti qiraət komaları hesab olunurdu. Bu komalarda zəhmətkeşlərə kitabxana xidmətini həyata keçirmək üçün ixtisaslı kadrlar lazım idi. Bu çatışmazlığı aradan qaldırmaq məqsədilə Baş Siyasi Maarif İdarəsi qiraət komalarını təşkil edənlər üçün yarımaylıq kurslar təşkil etməyə başladı. Bu kursu bitirən 100-ə yaxın kitabxanaçı qiraət komalarına göndərildi.

1926-cı ildə Azərbaycan SSR KP MK-nın qərarı ilə qiraət komalarına və respublika kitabxanalarına ixtisaslı kitabxanaçılar hazırlamaq məqsədilə respublika səviyyəli kursların təşkil olunması qərara alındı. Bu məsələni həll etmək məqsədilə Baş Siyasi Maarif İdarəsi Bakı və Gəncə şəhərlərində qiraət

komaları üçün bir aylıq kurslar təşkil etdi. 1928-ci ildə Bakıda yenidən qiraət komalarının kitabxanaları üçün kurs-konfrans keçirildi (kursların müddəti 2 həftəlik olmuşdur). Bu kurslarda kitabxana mədəniyyəti quruculuğu, onun məqsəd və vəzifələri haqqında mühazirələr oxunmuşdu.

Bu dövrdə diqqət çəkən məsələlərdən də biri kitabxanaçı kadrların hazırlanmasında qəzalarda təşkil olunmuş ixtisas kursları olmuşdur. Artıq qəzalarda keçirilən kurslarda dərs deyən mütəxəssislər mərkəzi şəhərlərdə təşkil olunmuş ixtisasartırma kurslarının iştirakçılarından ibarət idi. Bu da həmin sahənin geniş vüsət alması demək idi. 1928-ci ilin mayında Gəncədə, 1928-ci ilin aprel ayında Şəkiddə bu tip kitabxanaçılar üçün kurslar təşkil olunmuşdu. Kurslarda tanınmış ziyalılar və sahə mütəxəssisləri mühazirələr oxuyur, təcrübə mübadiləsi aparılırdı. Qabaqcıl mədəni-maarif müəssisələrinin iş təcrübəsi ilə tanışlıq kursların əsas fəaliyyət istiqamətlərindən olmuşdur.

İlk kitabxanaçılıq kurslarının yaranmasında Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Şurasının da rolu böyükdür. 1920-ci ilin axırlarından 1921-ci ilin may ayına kimi 15 həmkarlar təşkilatında 66 qiraətxana təşkil edilmişdi. Bununla yanaşı, AHIŞ-in mədəni-maarif şöbəsi Xalq Maarif Komissarlığının kitabxana yarımşöbəsi ilə razılaşib qiraətxanalarda siyasi, iqtisadi, təbii elmlərə, həmkarlar ittifaqı hərəkatına aid kitablardan ibarət səyyar kitabxanalar da açmışdı.

Həmkarlar İttifaqı sistemində olan kitabxanalarda metodik rəhbərlik göstərmək məqsədilə AHIŞ-nin yanında "Kitabxana bürosu" təşkil edilmişdi ki, bu büro müntəzəm olaraq kitabxana müdirlərinin müzakirəsini keçirir və metodik məruzələri dinləyib yeni, qabaqcıl iş təcrübələrini kitabxanalar arasında yayırdı. Kitabxana işçilərinin ixtisasını təkmilləşdirmək məqsədilə AHIŞ-nin mədəni-maarif şöbəsi hər ay kitabxana işçilərinin metodik müşavirəsini təşkil edirdi.

Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Şurasının mədəni-maarif şöbəsi həmkarlar ittifaqı kitabxanalarının işinə rəhbərlik edir, yoxlamalar aparır, kitabxana işçilərinin müşavirələrində kitabxanalara dair vacib məsələlər müzakirə edirdi. Mədəni-maarif şöbəsi yanında yaradılmış kitabxana bürosuna həmkarlar ittifaqı kitabxanalarının ən təcrübəli kitabxanaçıları cəlb edilmişdi. Kitabxana bürosu kitabxanaların işlərini yoxlayır, kitabxana planlarının tərtib edilməsində və gələcək işlərinin müəyyən edilməsində oxucu konfransları və s. tədbirlərin hazırlanıb keçirilməsində kitabxanalara yaxından köməklik edirdi.

Beləliklə, Azərbaycanda ali məktəb kitabxanaları şəbəkəsinin təşəkkülü və onların informasiya resurslarının inkişafı 1919-cu ildən etibarən formalaşmağa başlamışdır. 1919-1929-cu illərdə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanasında toplanan kitablardan qızıl fondu hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslan K., Qurbanov A. *Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsi – 65 // Kitabxanaşünaslıq və informasiya, 2012, №3 (9), s.12-34.*
2. Xələfov A. *XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri (mülahizələr, təkliflər və proqnozlar).* – Bakı, 2006. – 106 s.
3. Xələfov A. *Azərbaycanda kitabxanaçılıq təhsilinin inkişafı.* – Bakı: Maarif, 1987. – 130 s.
4. Xələfov A. *Azərbaycanda ali kitabxanaçılıq təhsili.* – Bakı, 1998. – 124 s.
5. Mərdanov M. *Azərbaycan təhsil tarixi.* – Bakı: Təhsil, 2011. – 794 s.
6. Кастельс М. *Информационная эпоха: экономика, общество, культура.* – Москва, 2000. – 606 с.
7. Винер Н. *Человеческое использование человеческих существ: кибернетика и общество.* – СПб.: Питер, 2001. – С.3-196.

Creation of a network of libraries of higher educational institutions in Azerbaijan and development of information resources

Rashad Akhmedkhan oglu Gardashov

Associate Professor of the Department of Library Resources and Information Search Systems of Baku State University, Doctor of Philosophy in History

The article reviewed the process of creating a system of universities in Azerbaijan and the formation of this network. Information was provided on the establishment of a network of higher education institutions, the development of information resources and the importance of scientific libraries in their infrastructure. The information support of the library, the human resource potential and the relationship of the consumer with the library fund are commented on by historical stages.

Создание сети библиотек высших учебных заведений в Азербайджане и развитие информационных ресурсов

Рашад Ахмедхан оглу Гардашов

доцент кафедры Библиотечных ресурсов и информационно-поисковых систем Бакинского Государственного Университета, доктор философии по истории

В статье рассмотрен процесс создания в Азербайджане системы Высших учебных заведений и формирование этой сети. Была представлена информация о создании сети Высших учебных заведений, о развитии информационных ресурсов и значении научных библиотек в их инфраструктуре. Информационное обеспечение библиотеки, кадровый потенциал и взаимоотношения потребителя с библиотечным фондом прокомментировано по историческим этапам.